

रामकथेच्या आधारे 'शांता' या चरित्राचे चिकित्सक अध्ययन

अजिंक्य शाम नंदरधने

पदव्युत्तर द्वितीय वर्ष-विद्यार्थी

संगमनेर नगरपालिका कला,दा.ज.मालपाणी वाणिज्य आणि ब.ना.सारडा विज्ञान महाविद्यालय संगमनेर

प्रस्तावना-

भारतीय अध्यात्मपरंपरेत रामायण हे केवळ एक महाकाव्य “भारतीय सांस्कृतिक आदर्शांचे प्रतीक” “आणि सामाजिक संरचना सांगणारा एक महत्त्वपूर्ण ग्रंथ आहे.” रामकथेत राम, सीता, लक्ष्मण, भरत इत्यादी प्रमुख पात्रांच्या सोबत अनेक गौण पात्रांचाही उल्लेख आलेला आढळतो. “तथापि स्त्री ‘शांता’ (रामाची बहीण) हे एक उल्लेखनीय” परंतु कमी चर्चिते गेलेले पात्र आहे. श्रुतिग्रंथांत तिच्या पौराणिक माहितीचा उल्लेख आलेला आढळतो. परंतु विविध पुराणे, उपपुराणे, स्थानिक आख्यायिका, उत्तररामचरितासारखी नाटके आणि आधुनिक साहित्य यांमधून तिचे जीवन, विवाह आणि तिची सामाजिक-धार्मिक भूमिका दिसून येते. ‘शांता’ हिच्या कथेशी दुष्काळ निवारण, ऋष्यश्रृंगांचे आगमन, पुत्रकामेष्टी यज्ञ आणि रामाचा जन्म या गोष्टी आपल्याला दिसतात. यामुळे तिचे स्थान रामायण-परंपरेत वेगळे महत्त्व प्राप्त करते. तरीही तिची माहिती प्रत्येक ग्रंथामध्ये वेगळी आणि लोकपरंपरेमध्ये अधिक जतन झालेली असल्यामुळे तिच्या अभ्यासाची आवश्यकता जास्त जाणवते. काही ग्रंथांतील उल्लेख ‘शांता’ ही दशरथाची दत्तक कन्या व रामाची मोठी बहीण म्हणून ओळखली जाते. तिचा विवाह ऋष्यश्रृंग मुनिशी झाला, असा वाल्मीकीरामायणात उल्लेख आलेला आहे. तिची कथा मुख्यतः पुराणांमध्ये अनेक नंतरच्या रामकथांमध्ये विस्ताराने आलेली आहे. वाल्मीकि रामायणात तिचा उल्लेख अत्यल्प आहे. पण बालकांडात राजा लोमपाद (अंगदेशाच्या राजाचा) ऋष्यश्रृंग ऋषी जावई म्हणून उल्लेख दिसतो. अंगराज लोमपादाने ऋष्यश्रृंग आपल्या राज्यात आणून यज्ञकार्य संपन्न केले. यामुळे नंतरच्या टीकांमध्ये व पुराणांत शांतेचा विवाह जोडला गेला आहे.

उद्दिष्ट-

१) वाल्मीकी रामायण, पुराणे, उपपुराणे, प्रदेशिक आख्यायिका, नाटके इत्यादींमध्ये शांतेचा उल्लेख कोणकोणत्या स्वरूपात येतो याचा अभ्यास करणे. २) विविध ग्रंथांतील वर्णनांची तुलना करून साम्य, भेद आणि परंपरेतील बदल शोधणे. ३) शांतेच्या कथांचा उगम कोणत्या ग्रंथातून झाला याचा शोध घेणे. ४) ऋष्यश्रृंग शांता विवाहाचे राजकीय, सामाजिक आणि धार्मिक महत्त्व सांगणे. ५) अंगदेशाशी संबंधित शांतेचा विवाह का झाला, याचे पौराणिक स्पष्टीकरण शोधणे. तिच्या पात्राचा साहित्यतिहासात कसा उल्लेख आहे हे पाहणे. ६) शांतेचा उल्लेख असलेल्या ग्रंथांचा शोध घेणे व माहिती गोळा करणे. ७) विविध ग्रंथातील कथांचे तुलना-अध्ययन. शांतेची भूमिका आणि महत्त्व समजून घेणे. ८) लोकपरंपरा आणि साहित्यपरंपरेतील भेद समजून घेणे, शांतेबद्दल उपलब्ध ग्रंथांचा शोध घेणे व अभ्यास करणे. ९) रामायणातील गौण परंपरा व विस्मृतीत गेलेली पात्रे यांना समजून घेण्यासाठी ‘शांता’ हे पात्र एक महत्त्वपूर्ण आहे.

त्यामुळे प्रस्तुत संशोधनातून रामायण परंपरेतील आणि सांस्कृतिक विविधतेचे दर्शन घडविण्यास मदत होते. रामाची बहीण ‘शांता’ हिचा उल्लेख कुठे आणि कसा आलेला आहे हे संदर्भासहित स्पष्ट करणे.

साहित्याचा आढावा

वेगवेगळ्या ग्रंथातील उल्लेख

वाल्मीकि रामायणातील शांतेचा उल्लेख

आनाय्य तु महीपाल ऋष्यशृङ्गं सुसत्कृतम् । विभाण्डकसुतं राजन् ब्राह्मणं वेदपारगम् । प्रयच्छ कन्यां शान्तां वै विधिना सुसमाहितः॥¹

मराठी अर्थ - या श्लोकात राजा दशरथ व ऋषींना बोलल्याचे दिसून येत आहे. की "हे राजा, तू विभाण्डक ऋषींचा पुत्र असलेल्या वेदपारंगत ऋष्यशृंग ऋषींना सन्मानाने बोलावून आण. आणि विधीपूर्वक, सुसंस्कृत मनाने, शांत स्वभावाची कन्या त्यांना दे." हा श्लोक राजा दशरथ आणि त्यांच्या ऋषींना उद्देशून आहे, जे ऋष्यशृंग ऋषींच्या मदतीने पुत्रप्राप्तीसाठी यज्ञ करण्यास इच्छुक होते.

एवमङ्गाधिपेनैव गणिकाभिर्ऋषेः सुतः । आनीतोऽवर्षयद् देवः शान्ता चास्मै प्रदीयते ॥²

मराठी अर्थ - त्यानंतर, तो ऋष्यशृंगाला हरममध्ये घेऊन गेला आणि शांत मनाने त्याने त्याची मुलगी शांतका हिचे त्याच्याशी औपचारिकपणे लग्न लावले. राजा हे करण्यास खूप आनंदी झाला.

अङ्गराजेन सख्यं च तस्य राज्ञो भविष्यति । कन्या चास्य महाभागा शान्ता नाम भविष्यति ॥³

मराठी अर्थ - तो अंगाच्या राजाशी मैत्री करेल. दशरथाला शांता नावाची एक अतिशय भाग्यवान मुलगी असेल. अंगदेशाच्या राजकुमाराचे नाव रोमपद असेल. प्रख्यात राजा दशरथ त्याच्याकडे जाईल. तो म्हणेल, धर्म मी निपुत्रिक आहे. जर तुम्ही परवानगी दिली तर शांताचे पती, ऋषिशृंग मुनी, येऊन माझ्यासाठी यज्ञ करतील. यामुळे मला एक मुलगा होईल आणि माझ्या वंशाचे रक्षण होईल.

श्रुत्वा राज्ञोऽथ तद् वाक्यं मनसा स विचिन्त्य च । प्रदास्यते पुत्रवन्तं शान्ता भर्तारिमात्मवान् ॥⁴

मराठी अर्थ - राजाकडून हे ऐकून, बुद्धिमान राजा रोमपद, मनातल्या मनात विचार करून, शांताच्या पतीला, ज्याला एक मुलगा आहे, तिच्यासोबत पाठवेल.

सप्ताष्टदिवसान् राजा राजानमिदमब्रवीत् । शान्ता तव सुता राजन् सह भर्त्रा विशाम्पते ॥⁵

मराठी अर्थ - अशाप्रकारे, चांगला आदर आणि आतिथ्य मिळाल्यानंतर, सर्वोत्तम पुरुष, राजा दशरथ, रोमपादाकडे सात-आठ दिवस तिथे राहिले. यानंतर तो अंगसच्या राजाला म्हणाला, हे आपल्या लोकांचे रक्षण करणाऱ्या राजा! तुमची मुलगी शांता हिने तिच्या पतीसह माझ्या शहरात यावे, कारण तिथे एक महान आणि महत्त्वाचे काम निर्माण झाले आहे.

अन्तःपुराणि सर्वाणि शान्तां दृष्ट्वा तथागताम् । सह भर्त्रा विशालाक्षीं प्रीत्यानन्दमुपागमन् ॥⁶

मराठी अर्थ - तिच्या पतीसोबत असलेल्या राक्षसी डोळ्यांच्या शांताला पाहून आतील खोलीतील सर्व राण्या आनंदित झाल्या. त्या आनंदाने भरून गेल्या.

मत्स्यपुराणातील वर्णन

लोमपाद इति ख्यातस्तस्य शान्ता सुताभवत् । अथ दाशरथिर्वीरश्चतुरङ्खो महायशाः ॥⁷

¹ वाल्मीकी रामायण, बालकांड १.९.१३

² वाल्मीकी रामायण, बालकांड १.९.१८

³ वाल्मीकी रामायण, बालकांड १.११.३

⁴ वाल्मीकी रामायण, बालकांड १.११.६

⁵ वाल्मीकी रामायण, बालकांड १.११.१९

⁶ वाल्मीकी रामायण, बालकांड १.११.३०

⁷ मत्स्यपुराण ४८.९५

मराठी अर्थ - लोमपाद नावाचा प्रसिद्ध राजा होता. त्याची कन्या म्हणजेच शांता. नंतर ती दशरथाची वंशपरंपरेतील (इक्ष्वाकुवंशीय) आणि अत्यंत कीर्ती असलेल्या ऋष्यशृंग ऋषींना दिली गेली.

विद्याधरी सुप्रसन्ना तथा विश्वप्रसादिनी। क्षेमा च जाह्नवी चेव शान्ता शान्तिप्रदायिनी ॥⁸

मराठी अर्थ - शांता ही विद्याधरीसारखी (विद्याधर स्त्रीसमान) अत्यंत गुणी व सेवाभावी होती. ती सर्वांना आनंद देणारी, क्षमाशील, तसेच जाह्नवी (गंगा) प्रमाणे शांतता व शांती प्रदान करणारी होती.

ततः सिग्धेक्षिताः शान्ता मुनयः शूलपाणिना । मन्मथारिं ततो हृष्टाः सम्यक् तुष्टवुरादूताः ॥⁹

मराठी अर्थ - यानंतर (विवाहानंतर) शांता मनाने, बुद्धीने परिपूर्ण अशा ऋष्यशृंग मुनींना समर्पित झाली. कामदेवाने दिलेले मनोबल (कामप्रभाव) तिने योग्य रीतीने स्वीकारले.

तेनैव चाभ्यनुज्ञातास्तन्निष्ठास्तत्परायणाः। अविमुक्ते तनुं त्यक्त्वा शान्ता योगगतिं गताः ॥¹⁰

मराठी अर्थ - ऋष्यशृंगांनी दिलेल्या आज्ञेप्रमाणे शांता सहा ऋतूंतूनंतर (काळानंतर) त्यांच्यासोबत रमली आणि नंतर योगमार्गाने उत्तम स्थितीला (उच्च आत्मिक स्थानाला) पोहोचली.

भावार्थ रामायणातील विवरण

ऋष्यशृंगाचा शांतनेशी विवाहः आणिले देखोनि ऋष्यशृंगासी । परम आल्हाद दशरथासी । शृंगारिले नगरासी । गुढिया चौपासी उभविल्या ॥४५॥ मखरें तोरणे टिळे माळा । वस्त्रे भूषणें लोकां सकळां । शृंगारिलें गाई गोवळां । विभांडकें सोहळा देखावया ॥४६॥ मेळवोनि ऋषि सज्जन । वसिष्ठं निर्धारिलें लग्न । ऋष्यशृंगासी कन्यादान । केले सुलमन शांतनेसीं ॥४७॥ शांतनेचा पिता शांतना राजाचा मित्र जीवप्राण । तो आणिला पाचारून लग्नालागूनी शांतनेच्या ॥४८॥ राजा दशरथ भाग्यनिधी । वसिष्ठ कुलगुरू सद्बुद्धी । विवाहहोम लग्नसिद्धी । कार्य त्रिशुद्धीं साधिलें ॥४९॥ विभांडक आला आश्रमासी । न देखे ऋष्यशृंग पुत्रासी । ठकवूनि दशरथें नेलें त्यासी । अति क्रोधेंसीं चालिला ॥५०॥ आला अयोध्या प्रांतासी । देखे शृंगारिले नगरासी । गाई गोवळे शृंगारेंसीं । मार्गी त्यासी पै भेटले ॥५१॥ चाळवोनि" आणिलें माझ्या बाळा । कायसा ये नगरीं सोहळा । पुसता झाला गोवळां । भेटला सकळां मार्गस्थां ॥५२॥ ते ऐसा सांगती वृत्तांत । ऋष्यशृंग मृगीसुता । त्यासी कन्या दे दशरथ । सोहळा नगरांत लग्नाचा ॥५३॥ मूळ धाडिलें विभांडकासी । तो त्यातें न भेटे वनवासी । विधियुक्त लाविलें लग्नासी । उल्हासेंसीं दशरथें ॥ ५४॥¹¹

कौसल्या ते सुविद्या । सुमित्रा ते शुद्ध मेधा । कैकयी ते अति अविद्या' । मंथरा कुविद्या तीपासीं ॥२१॥¹²

मराठी अर्थ - भावार्थ रामायणात, शांता ही राजा दशरथ आणि राणी कौसल्येची कन्या आहे. जी ऋष्यशृंग ऋषींची पत्नी बनते; ती दशरथाला पुत्रकामेष्टी यज्ञासाठी प्रेरित करते. ज्यामुळे रामाचा जन्म होतो आणि ती दत्तक म्हणून रोमपाद राजाला दिली जाते. जिथे तिचे महत्त्व अयोध्येची राजकन्या आणि ऋषींची पत्नी म्हणून अधोरेखित होते. असा उल्लेख येथे आलेला आहे.

भागवतपुराणातील वर्णन

सुतो धर्मरथो यस्य जज्ञे चित्ररथोऽप्रजाः । रोमपाद इति ख्यातस्तस्मै दशरथः सखा ॥

⁸ मत्स्यपुराण १०२.७

⁹ मत्स्यपुराण १५४.३९

¹⁰ मत्स्यपुराण १८५.१४

¹¹ भावार्थ रामायण २.४५-५४

¹² भावार्थ रामायण १.२१

शान्तां स्वकन्यां प्रायच्छदृष्यशृङ्ग उवाह ताम् । देवेऽवर्षति यं रामा आनिन्युर्हीरणीसुतम् ॥

नाट्यसङ्गीतवादित्रैर्विभ्रमालिङ्गनार्हणैः । स तु राज्ञोऽनपत्यस्य निरूप्येष्टिं मरुत्वतः ॥

प्रजामदाद् दशरथो येन लेभेऽप्रजाः प्रजाः । चतुरङ्गो रोमपादात् पृथुलाक्षस्तु तत्सुतः ॥¹³

मराठी अर्थ - भागवत पुराणामध्ये असा उल्लेख येतो की या लोकांनी पूर्वेला सहा देश स्थापन केले, प्रत्येकाचे स्वतःचे नाव होते. अंगचा मुलगा खानपान, खानपानचा मुलगा दिविरथ, दिविरथचा मुलगा धर्मरथ आणि धर्मरथचा मुलगा चित्ररथ. या चित्ररथाला रोमपाद म्हणून ओळखले जात असे. त्याचा मित्र अयोध्येचा राजा दशरथ होता. रोमपादाला मुले नव्हती. म्हणून, दशरथाने त्याला त्याची मुलगी 'शांता' दत्तक म्हणून दिली. 'शांताचा' विवाह ऋषी ऋष्यशृंग यांच्याशी झाला होता, ज्यांना विभांडक ऋषींनी मृगाच्या पोटातून जन्म दिला होता. एकदा, राजा रोमपादच्या राज्यात बराच काळ पाऊस पडला नाही. मग गणिका, त्यांच्या नृत्य, संगीत, वाद्ये, हावभाव, आलिंगन आणि विविध भेटवस्तूंनी ऋष्यशृंगाला मोहित करून, त्याला तिथे घेऊन आल्या. ते येताच पाऊस पडला. त्यांनीच भगवान इंद्राचा यज्ञ केला होता, त्यानंतर निपुत्रिक राजा रोमपाद यांनाही एक मुलगा झाला आणि त्यांच्या प्रयत्नांमुळे पुत्रहीन दशरथ यांनाही चार मुले झाली. रोमपादांचा मुलगा चतुरंग झाला आणि चतुरंगाचा मुलगा पृथुलाक्ष झाला. असा उल्लेख आढळतो.

महाभारतातील वर्णन

स तद्वचः कृतवानृष्यशृङ्गो ययौ च यत्रास्य पिता बभूव । शान्ता चैनं पर्यचरन्नेन्द्र खे रोहिणी सोममिवानुकूला ॥¹⁴

मराठी अर्थ - महाभारतात पण 'शांतेचा' उल्लेख आलेला आढळतो की ऋष्यशृंगाने त्याच्या वडिलांच्या आज्ञेचे अक्षरशः पालन केले. शेवटी तो त्याचे वडील राहत असलेल्या आश्रमात परत गेला. नरेंद्र शांता मैत्रीपूर्ण राहिली आणि जशी रोहिणी आकाशातील चंद्राची सेवा करते तशीच तिने त्याची सेवा केली. असा उल्लेख आला आहे.

उत्तररामचरितातील भूमिका

नटः कन्यां दशरथो राजा शान्तां नाम व्यजीजनत् । अपत्यकृतिकां राज्ञ लोमपादाय यां ददौ ॥¹⁵

मराठी अर्थ - राजा दशरथाने शान्ता नावाची एक कन्या उत्पन्न केली. अपत्यप्राप्ती (संतानप्राप्ती) करून देणारी अशी (म्हणजे संतानप्राप्तीसाठी उपकारक ठरेल या हेतूने) ती कन्या त्याने राजा लोमपादाला दिली (दत्तक दिली).

विभाण्डकसुतस्ताम् ऋष्यशृङ्ग उपयेमे । वेन च साम्प्रतं द्वादशवार्षिक सत्रमारब्धम् । तदनुरोधात् कठोरगर्भामपि वर्ध जानकी विमुच्य गुरुजन-स्तत्र गतः ॥¹⁶

मराठी अर्थ - विभांडक ऋषींचा पुत्र ऋष्यशृंग यांनी शांतेशी विवाह केला. आणि त्यांनी (ऋष्यशृंगांनी) आता बारा वर्षांचे महान यज्ञसत्र सुरू केले आहे. त्यांच्या विनंतीने, कठीण (कठोर) गर्भधारणेत असलेल्या जानकीसुद्धा सोडून, गुरुजन (म्हणजे राम किंवा लक्ष्मण यांच्या मार्गदर्शनाने) त्या यज्ञासाठी (सत्रासाठी) तेथे गेले.

लोकपरंपरा व नंतरच्या आख्यायिका

तुलना व विश्लेषण

शांतेची प्रमुख कार्ये

¹³ भागवत पुराण ९.२३.७ -१०

¹⁴ महाभारत वनपर्व ११३.२२

¹⁵ उत्तररामचरितम् १.४

¹⁶ उत्तररामचरितम् १.५

अंगदेशात तीव्र दुष्काळ पडल्याने राजा लोमपाद यांनी उपाय म्हणून ऋषींचे व्रत, तपश्चर्या आणि यज्ञ करण्यास योग्य अशा संत पुत्राची आवश्यकता ओळखली. 'शांता' अंगदेशात दत्तक कन्या म्हणून वाढली. तिच्या सद्गुणामुळे आणि वागणुकीमुळे लोकांमध्ये तिच्याबद्दल आदर व आपुलकी वाढली. तिच्या माध्यमातूनच ऋष्यश्रृंग यांना अंगदेशात आणण्याची पूर्वतयारी झाली. यामुळे दुष्काळ संपण्याची प्रक्रिया सुरू झाली. 'शांता' ही ऋष्यश्रृंगांच्या जीवनाशी परिचित असलेली पहिली स्त्री होती. तिच्या सद्गुणांनी, धैर्याने आणि सौम्य स्वभावामुळे ऋष्यश्रृंग अंगदेशात येण्यास तयार झाले. यामुळे पुढील धार्मिक कार्ये पार पडली. हे तिचे अत्यंत महत्त्वाचे योगदान मानले जाते. दोघांचा विवाह हा धार्मिक, सामाजिक आणि राजकीय दृष्ट्या अत्यंत महत्त्वाचा होता. विवाहानंतर अंगदेशात इंद्र प्रसन्न होऊन पाऊस आला, अशी परंपरा आहे. ऋष्यश्रृंग राजा लोमपादांचे मुख्य राजऋषी झाले. या विवाहामुळे राज्यात समृद्धी आणि स्थैर्य निर्माण झाले. शांतेमुळेच ऋष्यश्रृंग हि महत्त्वाची व्यक्ती अयोध्येला आणण्यात आली. ऋष्यश्रृंग यांच्या मार्गदर्शनाखालीच पुत्रकामेष्टी यज्ञ झाला. याच यज्ञामुळे राम, लक्ष्मण, भरत आणि शत्रुघ्न यांचा जन्म झाला, असे आख्यान सांगते. अर्थातच, अप्रत्यक्षपणे रामजन्माच्या कारणीभूत घडामोडींमध्ये 'शांतेची' मोठी भूमिका आहे. दशरथ आणि लोमपाद यांच्यामधील मैत्री व राजकीय संबंध 'शांता' दत्तक देणे, तिचा लोमपादराजांच्या कुटुंबातील सन्मान, पुढे ऋष्यश्रृंग हे श्रेष्ठ ऋषी म्हणून प्रतिष्ठित होणे यामुळे दोन राज्यांमध्ये संबंध दृढ झाले. 'शांता' परंपरेत सौजन्यशील, नम्र, कर्तव्यनिष्ठ, धार्मिक स्वभावाची स्त्री म्हणून ओळखली जाते. ऋष्यश्रृंगांच्या कठोर तपश्चर्येला साथ देणारी आदर्श पत्नी म्हणून तिला ओळखतात.

ग्रंथांमध्ये शांतेचा उल्लेख मोजक्या स्वरूपात आढळण्याचे कारण-

वाल्मीकी रामायणात 'शांतेचा' उल्लेख केवळ बालकांडात येतो, कारण तिची भूमिका मुख्यतः पुत्रकामेष्टी यज्ञाच्या पार्श्वभूमीसाठी आवश्यक आहे. रामजन्माच्या पूर्वघटनांशीच शांतेचा संबंध असल्याने पुढील कांडांमध्ये तिचा कथानकावर कोणताही प्रभाव राहत नाही. रामकथा पुढे राम-सीता-लक्ष्मण या मुख्य पात्रांभोवती फिरते, त्यामुळे शांतेसारख्या पात्रांचा उल्लेख आला नाही. त्यामुळे तिचे वर्णन उपकथा म्हणून बालकांडापुरतेच मर्यादित राहते. रामायणाचा मुख्य केंद्रबिंदू राम-सीता कथा असल्याने शांतेसारख्या गौण पात्रांचे वर्णन विस्तृत देण्यात आले नाही. 'शांतेची' कथा प्रामुख्याने पुराणे, स्थानिक आख्यायिका आणि नंतरच्या साहित्यात विकसित झाल्यामुळे ती मुख्य ग्रंथपरंपरेत दिसत नाही.

वाल्मीकींचे रामायण हे सर्वात प्राचीन काव्य आहे. त्या काव्य मध्ये ऋष्यश्रृंगांच्या कथेत शांतेबद्दल थोडक्यात कथा भाग घेतलेला आढळतो. दशरथाच्या कन्याविषयी पूर्वी परंपरेत संकल्पना दृढ नव्हती. काही परंपरांनुसार ती दशरथाची दत्तक कन्या असल्यामुळे वंशपरंपरेत तिचे स्थान गौण राहिले. मौखिक परंपरा आणि प्रादेशिक कथा असूनही लिखित प्राचीन ग्रंथांनी ते समाविष्ट केले नाही. म्हणूनच तिचा उल्लेख अनेक मुख्य ग्रंथांत अनुपस्थित आढळतो.

चर्चा

निष्कर्ष-

रामायणातील मुख्य घटनांमध्ये 'शांतेचा' उल्लेख कमी प्रमाणात आलेला असून, विविध पुराणे, उपपुराणे, स्थानिक आख्यायिका आणि उत्तररामचरित या नाटकासारख्या ग्रंथांमधून तिचे अस्तित्व व कथा स्पष्टपणे दिसून येतात. अनेक पूरक ग्रंथांमध्ये ती दशरथाची दत्तक कन्या व अंगदेशाच्या राजा लोमपाद यांची दत्तक मुलगी म्हणून आलेली आहे. 'शांता' आणि ऋष्यश्रृंग यांच्या विवाहामुळेच अंगदेशात पुन्हा पाऊस पडला आणि पुढे ऋष्यश्रृंग यांच्या यज्ञामुळे रामासह चारही पुत्रांचा जन्म झाला. असे मत व्यक्त केले जाते.

यावरून असे दिसते की 'शांता' ही रामकथेच्या मुख्य धारेत नसली तरी परंपरागत आख्यायिका आणि रामायणाच्या विस्तृत परंपरेत तिची भूमिका महत्त्वाची आहे. उपलब्ध साहित्य एकत्र पाहता, तिच्याबाबतची माहिती विविध स्रोतांवर आधारित असून ती इतिहासापेक्षा लोकपरंपरेत अधिक जपली गेलेली कथा आहे. त्यामुळे शांतेचे वर्णन हे रामायणाच्या सांस्कृतिक व लोकपरंपरागत विस्ताराचे एक महत्त्वपूर्ण उदाहरण म्हणता येईल.

संदर्भ ग्रंथसूची -

- अनाम लेखक. **आनंद रामायण**. गोरखपुर: गीता प्रेस, २०१३.
<https://archive.org/details/HindiBookAnandRamayan>
- एकनाथ. **भावार्थ रामायण**. संपादक: वि. यु. म. जोशी. गोरखपुर: गीता प्रेस, २०१८.
<https://archive.org/details/BhavarthRamayan>
- भावभूति. **उत्तररामचरितम्**. काशी सीरीज. वाराणसी: चौखम्बा संस्कृत सीरीज ऑफिस, २०११.
<https://archive.org/details/Uttarramcharitam>
- वाल्मीकि. **श्रीमद्वाल्मीकिय रामायण**: सचित्र हिंदी अनुवाद सहित, प्रथम खंड. गोरखपुर: गीता प्रेस, २००६.
https://archive.org/details/valmiki-ramayana_202404
- वेदव्यास. **भागवत महापुराण**. गोरखपुर: गीता प्रेस, २०१४.
<https://archive.org/details/shrimad-bhagawat-mahapuran-vol-1-gita-press-gorakhpur>
- व्यास. **ब्राम्हपुराण**. गोरखपुर: गीता प्रेस, २०१९.
<https://archive.org/details/brahma-puran-gita-press-gorakhpur>
- व्यास. **महाभारत**. चतुर्थ खंड. गोरखपुर: गीता प्रेस, २०१२.
https://archive.org/details/VcWv_mahabharat-of-ved-vyas-vol-4-gita-press-gorakhpur
- व्यास. **पद्म पुराण**. गोरखपुर: गीता प्रेस, २००१.
<https://archive.org/details/padma-puran-gita-press>
- व्यास. **मत्स्यमहापुराण**. गोरखपुर: गीता प्रेस, २०१९.
<https://archive.org/details/matsya-puran-gita-press-gorakhpur>